

Сыдыкова Т.К.

И. Арабаев атындагы КМУ

Сыдыкова Т.К.

КГУ им. И. Арабаева

Sydykova T.K.

KSU named after I. Arabaev

**ПРОФЕССОР К. ДЫКАНОВДУН ИЛИМИЙ-ПЕДАГОГИКАЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ
НАУЧНАЯ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ПРОФЕССОРА К. ДЫКАНОВА
SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ACTIVITIES OF PROFESSOR K. DYKANOV**

Аннотация: Макалада кыргыз тили илиме 50 жылдай өмүрүн арнаган окумуштуу, профессор Карбоз Дыйкановдун басып өткөн өмүр жолу, илимий изилдөөлөрү, андагы айрым илимий-педагогикалык ишмердиги жөнүндө сөз болот.

Аннотация: В статье рассказывается о жизненном пути, научных исследованиях и некоторых научно-педагогических исследованиях ученого, посвятившего свою жизнь науке кыргызского языка на протяжении 50 лет, профессора Карбоза Дыйканова.

Abstract: The article deals with the life path, scientific research and some scientific and pedagogical research of the scientist K. Dykanov, who devoted his life to the science of the Kyrgyz language for 50 years.

Негизги сөздөр: кыргыз тил илими, доцент, профессор, фонетика, лексика, морфология, изилдөө, эмгек, тарых, кыргыз тилинин тарыхы, кыргыз тили таблица түрүндө.

Ключевые слова: кыргызское языкознание, доцент, профессор, фонетика, лексика, морфология, исследование, работа, история, история кыргызского языка, кыргызский язык в табличной форме.

Keywords: kyrgyz linguistics, associate professor, professor, phonetics, vocabulary, morphology, research, work, history, history of the Kyrgyz language, Kyrgyz language in tabular form.

Белгилүү тилчи, филология илимдеринин кандидаты, профессор Карбоз Дыйканов 1922-жылы (мурдагы Дөбөтпай айылынын Бакы болушу, Пишпек уезди) Чүй обл. Жайыл районунда (Орто-Суу колхозунда) жарык дүйнөгө келген. 1941-жылы Ак-Суудагы Кызыл-Суу орто мектебинде 8-классты бүтүрүп, андан Фрунзедеги Кыргыз педагогикалык институтуна кирет. 1942-жылы (Калинин район. Алексеевка жана Вознисеновка орто мектептеринде) мугалимдик кесипке кирип, аны аркалаган. 1942-жылдын октябрь айында аскердик мектептерге жөнөтүлөт, андан соң согушка жөнөтүлгөн. 1946-жылы январь айында өзүнүн мекенине келет, андан кийин педагогикалык институтунда окуусун улантып, аны 1949-жылы аяктайт да, ошол жерде иштеп калат.

1950-жылы академик К.К. Юдахиндин сунушу менен СССР ИАнын Кыргызстандагы филиалына аспирантура бөлүмүнө кирет, ал эми 1952-1954-жылдары Кыргызстандагы Республикалык эки жылдык партиялык мектепте кыргыз тилинен, кийинчерээк Кыргыз ССР Тышкы иштер министрлигинде осмон түрк же туркия тилинен [1, 48] сабак берүүгө киришкен.

1955-жылы “Кыргыз тилиндеги зат атоочтор” деген темада кандидаттык диссертациясын Казак Республикасынын ИАнын Тил институтунда ийгиликтүү коргоп келип, КР ИУА Тил жана адабият институтунда кенже илимий кызматына орношкон. Илимий изилдөөнүн жыйынтыгы же монографиясы “Имя существительное в киргизском языке” (-Фрунзе: Изд-во АН Кирг. ССР. 104 б.) деген ат менен 1955-жылы чыккан.

1956-1959-жылдары Фрунзедеги Кыргыз мамлекеттик сырттан окуу педагогикалык институтунда Кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын башчысы, андан соң (1959) В.В. Маяковский атындагы Кыргыз кыз-келиндер педагогикалык институтунун музыкалык-педагогикалык факультетинин деканы, 1964-жылы КМУнун Кыргыз тил кафедрасына улуу окутуучу кызматына келет. Мына ушул жерде – 1968-жылы доцент наамын алат, 1986-1990-жылдар аралыгында Кыргыз тил кафедрасынын башчысы кызматын аркалаган, иштеп жүргөн мезгилде же 1989-жылы профессор наамын алган. 1999-жылы 29-декабрда Бишкек шаарында акка моюн сунган.

Окумуштуу К. Дыйканов кыргыз орфографиясынын актуалдуу маселелерине жан дили менен күйгөн окумуштуулардын бири. Бул багытта кандай жыйын, талкуу болсо катышып, ага өз пикирин билдирип жана да басма беттерине макалаларды жарыялап да турган инсан-окумуштуу болгон. Жыйынтыгында, “Орфографиянын айрым маселелери” (Фрунзе, 1988) [2. Дыйканов: 1988] деген эмгеги чыккан.

Тилчи-окумуштуу 50 жылдык илимий-педагогикалык жолунда кыргыз тилине (кыргыз тилинин фонетикасына, лексикасына, морфологиясына, тилдин тарыхына, жазуунун тарыхына, түркологияга) арналган 300 басма табактан ашык 50 жакын эмгек [3. Жапаров: 2004, 50] чыгарган. Окумуштуунун калеминен жаралган эмгектеринен кээ бирлерин атап өтсөк:

- Имя существительное в киргизском языке. – Фрунзе, 1955. -104 б.
- Кыргыз тилинин морфологиясы. – Фрунзе, 1957. -220 б. (автор. – Кудайбергенов С.).
- Кыргыз жазуусунун тарыхы. – Фрунзе, 1958. -72 б. (автор. –Кудайбергенов С., Яншансин Ю.).
- Кыргыз тилиндеги үндүүлөр. – Фрунзе, 1959. – 68 б.
- Кыргыз тилинин фонетикалык таблицалары. – Фрунзе, 1964.
- Кыргыз тилинин тарыхынан. – Фрунзе, 1980. -156 б.
- Кыргыз тили таблица түрүндө. – Алматы, 1989. -456 б.
- Кыргыз тилинин фонетикасы жана лексикасы. – Фрунзе, 1989. – 122 б.
- Кыргыз тилинин көрсөтмө куралдары. – Алматы, 1990.
- Кыргыз тили: фонетика, лексика. – Бишкек, 1992. 122 б.

Профессор К. Дыйканов мындай илимий иштер менен бирге алгачкы кыргыз, казак тилчилерине урмат көрсөтүү иретинде алардын эмгектерин кайрадан басмадан чыгарып, элге кенен жайылышына өз салымын кошкон окумуштуу. Алар:

- ❖ Байтурсунов А. Казакча алифбе (Оренбург, 1914. 104 б.). – Бишкек, 1991. -1-2 б. (Кириш сөзүн К. Дыйканов өзү жазган).
- ❖ Э. Арабаев уулу Кыргыз алипбеси (Ташкент, 1924. 68 б.). –Алматы, 1991. -63 б. (Кириш сөзүн К. Дыйканов өзү жазган).
- ❖ Молдо Кылыч Төрөкелди Зилзала (“Кызса зилзаласы” Казан, 1911, 53 б.). – Кант, 1991. -53 б.

Тыныстанов Т. Эне тилибиз (Прунза, 1928, 70 б.). –Кант, 1991. -70 б. (Кириш сөзүн К. Дыйканов өзү жазган) ж.б.

Окумуштуу-профессор Дыйканов Карбоз агайыбыз 1955-жылы филология илимдеринин кандидаты деген илимий даражага ээ болуп, 1989-жылы профессор илимий наамын алган. Мына ошол эмгектериндеги кийинки муунга калтырган негизги бир ыкмасы – бул таблица түрүндө иштөө ыкмасы, т.а., азыркы учурдагы жаштардын талабына ылайык (көп же чоң тексттерди окушпайт) көп сөздүүлүктөн арылтуу, аларды слайд менен иштөөгө багыттоо аркылуу иш алып баруу – мезгил талаптарынын бири. Ошону менен бирге агайдын ошол убактагы кыргыз фонетикасындагы көтөргөн маселеси – кыргыз тилинин тыбыштык турпатынын чагылышы ж.б. маселеси азыркы учурдагы негизги маселелердин бири. Мунун өзү профессор К. Дыйканов агайыбыздын келечекти көрө билгени деп бааласак болот.

Профессор К. Дыйкановдун кыргыз элине жасаган илимий эмгектери жогору бааланып, 1970-жылы “Элге билим берүүнүн отличниги”; 1983-жылы “Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген мугалими” ж. б. орден, медалдар менен сыйланган.

Карбоз агайыбыздын көзү өтүп кетсе дагы, анын белгилүү окумуштуулардын жаралышына кошкон салымы, кыргыз элине калтырган баа жеткис эмгектери калды. Ошондон улам белгилүү жазуучубуз Аалы Токомбаевдин “Өмүр бизден өтүп кетсе, эл эмгектен эскерсин” деген таамай айтылган терең маанилүү сөзүндөй эле эл, илим адамдары, анын ичинде филологдор профессор Дыйканов Карбоз агайыбызды Кыргызстандын булуң-бурчунда мугалим, окутуучу, доцент, профессор болуп эмгектенип жаткан филолог-мугалимдердин өсүп чыгуусуна кошкон салымын дайыма эстейбиз, анын изилдөөлөрүн, кыргыз элине калтырып кеткен эмгектерин барктайбыз, баалайбыз жана ушул күндө да агайдын эмгектери стол үстүнөн орун алган эмгектердин бири экендигин да белгилеп кетсек болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Жапаров Ш. Кыргыз тилчилери. – Бишкек, 2004. 48-б.
2. Дыйканов К. Орфографиянын айрым маселелери. – Фрунзе, 1988.
3. Жапаров Ш. Кыргыз тилчилери. – Бишкек, 2004. 50-б.
4. Дыйканов К. Имя существительное в киргизском языке. – Фрунзе, 1955.
5. Дыйканов К. Кыргыз тилиндеги үндүүлөр. –Фрунзе, 1959. – 68 б.
6. Дыйканов К. Кыргыз тилинин фонетикасы жана лексикасы. –Фрунзе, 1989. – 122 б.

УДК: 894.2.35(575.2.)(043.3)

Табалдиева А.Б.

Ж.Баласагын атындагы КУУ

Табылдиева А.Б

КНУ им. Ж.Баласагына

Tabyldieva A.B

КНУ them. Zh. Balasagyna

ЭНЕСАЙ ТЕКСТТЕРИНДЕГИ ЭТИШ СӨЗДӨРҮНҮН СЕМАНТИКАСЫ СЕМАНТИКА ГЛАГОЛОВ НА ЕНИСЕЙСКИХ ТЕКСТАХ SEMANTICS OF VERBS ON YENISEI TEXTS